

Bazen Bir Puro Sadece Bir Purodur: Leonardo Da Vinci'nin Dini Kimliği Üzerine Psikobiyografik Bir İnceleme

Hasan KAPLAN*

Abstract

Sometimes a Cigar is Just a Cigar: a Psychobiographic Study on Leonardo's Religious Identity. Dan Brown's bestseller book, *The Da Vinci Code*, already a motion picture, has captured popular interest all over the world; and has generated controversies about identity of Jesus and the authenticity of the Christian teachings. While religious implications of this "fact-mixed fiction" have been widely debated, the identity of Leonardo, whose shadow hovers over the entire controversy, seems to be still remaining elusive. Leonardo da Vinci is a mysterious figure whose name arouses curiosity and stirs controversy. Especially his religious identity is a matter of an ongoing debate. This is an essay in psychobiography aiming to shed some light on Leonardo's puzzling personality. I will introduce an overlooked archival record about Leonardo's travel to the East with the possibility of his conversion to Islamic faith that puts a new spin on this controversy and encourages our curiosity further. The details of this largely unknown (and somewhat ignored) journey are so rich that compel us to reconsider some claims of *The Da Vinci Code*, especially related to Leonardo's religious identity. Thus, guided by an Eriksonian insight, this study re-examines the life of Leonardo analyzing some psycho-social issues in his young adulthood years. It brings forth various biographical data that point to a tragic life of an out casted young man who was estranged from his community; a talented artist who was unappreciated and unemployed; and an all-sided genius in total crisis of identity, more specifically, crisis of faith.

KEY WORDS: Religious Identity, Psychobiography, Identity Crisis, Leonardo Da Vinci, Conversion, Negative Identity.

Giriř

Tabloları, dehası ve ilginç tasarımları karşısında büyölendiğimiz Rönesans'ın büyük ressamlarından Leonardo da Vinci yaşadığı yıllardan beri çok yönlü ve sırlarla dolu bir kişilik olarak bilinmektedir. Onun bu ilginç ve gizemli hayatı birçok kişinin ilgisini çekmiş ve farklı açılardan incele-

* **Yrd. Doç. Dr.**, Çanakkale Onsekiz Mart Ü. İlahiyat Faköltesi.

me konusu olmuştur. Bu vesileyle, Leonardo ismi etrafında yüzlerce çalışma yapıldığını söyleyebiliriz. Bu çalışmaların bazıları onun sanatçı yönünü, bazıları bilimsel ve teknolojik dehasını, bazılarıysa cinsel kimlik gibi onun çok daha özel yönlerini irdelemektedir. Böylece Leonardo ismi üzerindeki sır perdesini aralama teşebbüsleri devam edip gitmektedir. Son olarak, Don Brown'ın ünlü *Da Vinci Code* adlı romanının yayınlanmasıyla birlikte bu teşebbüsler tekrar bir ivme kazandı. Bu defa, tartışmanın odağında Leonardo'nun dini kimliğinin olduğunu görüyoruz.

Uzun süre çok satanlar listesinden düşmeyen bu roman, aslında Hz. İsa'nın kimliğini deşifre etmek iddiasındadır, ama bunu yaparken de merkeze Leonardo'yu koymaktadır. Her ne kadar kısmen bir kaç tarihi gerçek üzerine inşa edilse de, özünde bir "fantezi" olan bu eser, yayınlandığı günden beri dünya genelinde oldukça "ciddi" teolojik ve tarih tartışmaları tetiklediğine şahit olmaktayız. Dan Brown kurguladığı bu fantastik senaryonun odağına Leonardo'yu yerleştirdiği için, onun kimliği (özellikle dini kimliği) de ister istemez bu tartışmaların bir parçası haline gelmiştir.

Leonardo'nun kimliği ve kişiliği konusunda akla ilk gelen ve bu tür tartışmalarda kendisine sıkça atıfta bulunulan eserlerden biri Sigmund Freud'un ünlü psikobiyografi denemesi *Leonardo da Vinci and Memory of his Childhood* (Leonardo da Vinci ve Çocukluk Hatıraları) adlı eseridir.¹ Freud bu çalışmasının bir bölümünde Leonardo'nun hayal gücünün denli zengin olduğunu ele alırken, bugün Leonardo ismi etrafında gelişen tartışmaların yönünü ciddi bir şekilde değiştirecek teferruat kabilinden önemli bir ayrıntıya değinmektedir:

Leonardo'nun hayal gücünün elverdiği şaka ve oyunları onun bu yönünü iyi anlayamayan biyograflarını zaman zaman kötü bir şekilde yanlış yönlendirmiştir. Örneğin, Leonardo'nun Milano elyazmalarında 'Suriye Defterdarına' yazılmış mektup müsveddeleri bulunmaktadır. Leonardo bu mektuplarda kendini o bölgede birtakım teknik vazifeleri olan bir mühendis olarak sunmakta; kendisini tembellik ithamına karşı savunmakta; bölgedeki yerleşim yerlerinin ve dağların coğrafi tarifini yapmakta ve o ordayken meydana gelen bir doğal felaketten bahsetmektedir.²

Freud, bu mektupları okuyan J. P. Richter'in, -ki gelmiş geçmiş en otorite Leonardo uzmanı olarak bilinir³- konuyu ciddiye aldığını ve 1883

1 Sigmund Freud'un bu denemesi ilk psikobiyografi örneklerinden biri olup, psikanaliz literatüründe önemli bir yere sahiptir.

2 Sigmund Freud, *Leonardo da Vinci and a Memory of His Childhood*, New York-London: W.W. Norton & Company, 1910, pp. 77-78.

3 J. P. Richter'in çalışmasından önce Leonardo'nun meşhur "not defterinin" içeriği bilinmiyordur.

yılında yazdığı bir makalede⁴ Leonardo'nun Doğu'ya seyahat ettiğini, Mısır Sultanının hizmetinde çalıştığını ve oradayken İslam (*Mohammedan*) dini ne girdiğini iddia ettiğini not düşer, böylece Richter gibi ciddi bir araştırmacının genç Leonardo'nun kötü bir şakasının kurbanı olduğunu savunur.⁵

Çalışmanın Konusu ve Kapsamı

Bu makale yukarıda konusu geçen (Freud ve diğer bazı Leonardo uzmanlarının dahiyane bir şaka olarak değerlendirdiği ama Richter gibi Leonardo üzerine kariyer ve ün yapmış bir uzmanın gayet ciddiye aldığı) Leonardo'nun kendi el yazması olan bu mektup çerçevesinde Leonardo da Vincinin *dini kimliğini* yeniden irdelemektedir. Leonardo'nun hayatını yazan birçok biyograf onun Hıristiyanlığı eleştiren ve reddeden bir dinsiz veya *heretik* (geleneksel inancın dışında, sapık) olduğu konusunda neredeyse müttefiktirler.⁶ Daha önce de değindiğimiz gibi, Leonardo konusunda en otorite isimlerden biri olan Jean Paul Richter de kariyeri pahasına Leonardo'nun gençlik yıllarında, Milano'ya yerleşmeden evvel, Doğu'ya (İslam Âlemine) seyahat ettiğini, orda bir süre Memluk Sultanı Kait Bey'in hizmetinde çalıştığını ve bu sırada İslam dinine girmiş olabileceğini ısrarla savunmaktadır.⁷ İddiayı ortaya atan sıradan biri değil, dini ya da ideolojik bir taassupla hareket etmesini bu çerçevede düşünemeyeceğimiz Fransız bir uzman; dolayısıyla Leonardo'nun hayatıyla ilgili bu tez dikkate şayan bir ayrıntı olup incelenmesinde fayda vardır. Çalışmanın kapsamı da bu ayrıntıyla sınırlı olup, Leonardo'nun hayatının tamamını değil, sadece gençlik dönemini ihtiva etmektedir.

Çalışmanın Gereçesi

Leonardo'nun hayatı ve eserleri öncelikli olarak Sanat, Sanat Tarihi ve biraz da Bilim Tarihi gibi disiplinleri yakından ilgilendiren bir problem

du. Bu not defterinin içeriğinin tercüme edilip İtalyanca, Almanca ve İngilizce olarak basılması Richter sayesinde olmuştur.

4 Söz konusu makale Almanca olup 1883 yılında Zeitschrift fur Bildende Kunst, Vol. XVI'de "Leonardo im Orient" başlığıyla yayınlanmıştır.

5 Freud, *Leonardo da vinci*, s.78.

6 Bkz. Freud, *Leonardo da Vinci*, ss. 77-78; Edward McCurdy, *The Mind of Leonardo da Vinci*, Dover Publications Inc. Mineola, New York, 1925/2005; George B. Rose, *The world's leading painters: Leonardo da Vinci, Raphael, Titian, Rubens, Velasquez and Rembrandt*, Henry Holt and Company, New York, 1912, p. 23; Rachel Annad Taylor *Leonardo the Florentine: A Study in Personality (Paperback)* Kiefer Press 1928 /Kessinger Publishing, LLC (April 7, 2003).

7 Bk. Jean Paul Richter, *The Notebooks of Leonrdo da Vinci: Compiled and Edited from the Original Manuscripts (Volume 2. New York: Dover Publication, Inc., 1976)*, p. 388

olarak gözükse de, bizi bu konuyu genelde Psikoloji özelde de Din Psikolojisi disiplini çerçevesinde irdelemeye sürükleyen çeşitli nedenler de mevcuttur. Bu nedenlerin en önemlisi, anlaşılacağı üzere, Leonardo'nun dini kimliğidir. Leonardo gibi ünlü bir şahsiyetin dini görüşleri ve onun gizemli hayatında tartışmalı da olsa bir “din değiştirme” olgusunun var olduğu spekülasyonu, daha spesifik bir ifadeyle, Richter gibi ciddi bir araştırmacının Leonardo'nun gençlik yıllarında İslam dinini seçtiği seklindeki iddiası ve bu iddianın Batılı tarihçiler tarafından ciddiye alınmayıp adeta örtbas edilmesi⁸ gerçeği bizi bu konuyu daha derinden araştırmaya iten temel sebeplerden biridir. Diğer ikincil bir sebep de, öncekiyle ilintili olarak daha genel çerçevede düşünüldüğünde, din, sanat ve tarihi ilgilendiren bir problemin psikolojik bakış açısıyla nasıl aydınlatılabileceğine dair bir uygulama, 'sınırlı' bir psikobiyografi denemesi üretmektir. Son olarak, böyle bir çalışma kimlik olgusunun çeşitli boyutları olsa da, bir bütünlük arz ettiğini; bireylerin gelişim sürecinde yaşadıkları olumlu-olumsuz olayların (Örneğin, bir guruptan dışlanmanın) onların kimlik ve kişiliklerini çok yönlü bir şekilde nasıl etkilediğini (örneğin meslek seçiminde, dini inanç ve tutumların oluşmasında) göstermesi bakımından anlamlı olacağı kanaati de bizi bu çalışmaya yönelten ikincil sebeplerdendir.

Çalışmanın Problemi

Konu ilk etapta magazinsel bir çağrışım yaratsa da, aslında hem tarih, hem psikoloji, hem de *din psikolojisi* disiplinleri açısından irdelenmesi gereken önemli bir akademik araştırma problemidir. “*Acaba Richter'in bu iddiası tarihsel bir gerçeği yansıtıyor olabilir mi?*”; “*Bir hakikat mi yoksa bir fantezi mi?*” Yani, Leonardo gerçekten *Doğuya gitmiş ve İslam dinine girmiş olabilir mi?* Eğer bunlar tarihi bir gerçeği yansıtıyorsa, “*Leonardo neden Doğuya seyahat etmiş ve neden İslam dinini seçmiş olabilir?*” “*Leonardo'nun Doğuya seyahatiyle, günümüzde ortaya çıkan Da Vinci Şifresi tartışmaları arasında bir ilişki kurulabilir mi?*”

Çalışmanın Tezi: “Bazen bir puro sadece bir purodur!”

Leonardo üzerine uzmanlaşmış sanat tarihçilerinin çoğu Richter'in ileri sürdüğü tezi reddedip söz konusu “mektubu” da ciddiye almayıp, gör-

8 Jean Paul Richter 1880 li yıllarda ileri sürdüğü bu tezden dolayı şiddetli bir eleştiriye maruz kalmış, iddiasına temel teşkil eden notlar da kendi hazırladığı “*Leonardo'nun Not Defteri*” adlı eserin sonraki baskılarından sadeleştirme adına kademeli olarak çıkartılmıştır. Bir kaç tanesi hariç, son yüzyılda Leonardo hakkında yapılan çalışmaların çoğu bu ayrıntıyı atlamaktadır.

mezlikten geldiklerini daha önce belirtmiştik. İlk psikobiyografi denemesini Leonardo üzerine yazan Sigmund Freud da söz konusu bu mektubu bir *fantezi* ürünü olarak değerlendirmektedir. Buna şaşırılmamak lazım, çünkü psikanalizin kurucusundan daha farklı bir yorum beklemek haksızlık olur. Ama psikanaliz camiasında zaman zaman kullanılan meşhur bir ifade vardır: “*bazen bir puro, sadece bir purodur*”⁹. Kim bilir, eğer Freud bu ayrıntıyı ciddiye alıp, olduğundan farklı yorumlamasaydı belki de çok daha tutarlı bir Leonardo profili çizmiş olacaktı. Bizim yukarıdaki sorulara “*bazen bir puro, sadece bir purodur*” esperisi içerisinde vereceğimiz cevap çalışmamızın temel tezini teşkil etmektedir, o da kısaca sudur: Leonardo’nun kendi el yazması olan bu mektup olduğundan başka bir şey değildir. Gençliğinde eşcinsellikle suçlanarak hem kişisel hem de mesleki itibarını yitiren Leonardo, ciddi bir kimlik bunalımına girmiştir. Mevcut kaynaklarda nakledilen bilgilere göre, bu trajik olayla birlikte toplumdan dışlanan genç Leonardo işsiz kalmış, maddi ve manevi /duygusal anlamda oldukça zor zamanlar geçirmiştir.¹⁰ Kanaatimizce, bu trajik tecrübe Leonardo’nun hem mesleki hem de dini kimliğini derinden etkileyerek onu alternatif kimlikler aramaya sürüklemiştir. Böyle bunalımlı bir döneminde, bir çıkış yolu arayan genç Leonardo’nun, Richter’in iddia ettiği gibi, o devirde Batı Hıristiyan âleminin "ötekisi" olan ve altın çağını yaşayan Doğu İslam âlemine sığınması ve hatta bu "haleti ruhiye" içinde İslam dâhil bölgedeki mevcut diğer dini akımlardan etkilenmesi ve onlardan birine geçici de olsa tabi olması makul ve mümkündür.

Çalışmanın Metodu: Psikobiyografi

Bu çalışma sınırlı bir *psikobiyografi* incelemesidir. Tezimizi ispatlamak için Richter’in söz konusu iddiasını *psikobiyografik* bir espri içerisinde, mevcut kaynaklardaki bilgiler çerçevesinde, Leonardo’nun hayatındaki diğer olaylarla, özellikle de gençlik çağında yaşadıklarıyla birlikte değerlendireceğiz.

Psikobiyografi

Psikobiyografi psikolojik teori ve araştırmalar ışığında tarihi mühim şahsiyetlerin hayatını analiz etme sanatıdır. Amacı, bu kişileri anlamak ve

9 Genellikle Freud’a atfedilen ama onun söyleyip-söylemediği kesin olmayan bu ifadenin İngilizcesi: “*sometimes a cigar is just a cigar*”dır.

10 Bkz. A. Vallentin, *Leonardo da Vinci: The Tragic Pursuit of Perfection*, Viking Press, New York Vallentin, 1938; Kenneth Clark, *Leonardo Da Vinci: An Account of His Development as an Artist*. Penguin Books: Baltimore- Maryland, 1939.

onların siyasi, dini, bilimsel ve sanatsal başarı (bazen de başarısızlık), karar ve davranışlarının arkasındaki güdü veya gerekçeleri aydınlatmaktadır. Bu bağlamda, Leonardo da Vinci, Hitler, Gandhi, Luther, Freud, Jung, Gordon Allport, Mustafa Kemal Atatürk, Marilyn Monroe, Abraham Lincoln, Van Gogh, Clinton, Saddam Hüseyin ve Bush gibi farklı zaman ve mecralarda ün yapmış şahsiyetler hakkında hatırı sayılır miktarda psikobiyografik çalışmalar teşekkül etmiştir.¹¹ Psikobiyografi her zaman “Freudcu” bir ton taşımasa da, bu anlamda en başarılı çalışmalar psikanaliz ekolünden geldiğini söylemeliyiz. Freud’un hem kendisi hem de öğrencileri bu çerçevede çeşitli eserler vermiştir. Freud’un kendi çalışmaları arasında en çok bilinen *Leonardo da Vinci and Memory of his Childhood* ve Hz. Musa üzerine yazdığı *Moses and Monotheism* eserleridir. Freud’un öğrencileri arasında da özellikle Erik Erikson yaptığı psikobiyografik çalışmalarla ünlüdür. Erikson’un *Jesus of Galileo (Galileli İsa)*, *Young Man Luther (Genç Adam Luther)* ve *Gandhi’s Truth (Gandi’nin Gerçeği)* adlı eserleri bu tarz çalışmaların en iyi bilinen örnekleridir.

Bilindiği üzere, Freud kişilerin çocukluk dönemine yoğunlaşarak psiko-seksüel eksenli analizler yaparken, kişilerin hayatına bütüncül açıdan yaklaşan Erikson, daha çok gençlik dönemine yoğunlaşır ve psiko-sosyal eksenli çözümler yapar. Leonardo’nun şahsiyetini, onun mesleki ve özellikle de dini tercih ve davranışlarının arkasındaki nedenleri anlamayı hedeflediğimiz bu psikobiyografi denemesi açısından Freud ve öğrencisi Erikson arasındaki bu fark oldukça anlamlı ve önemlidir. Çünkü Leonardo’yu çocukluk hatıralarından hareketle analiz eden Freud’un psikobiyografi denemesi Leonardo’nun cinsel kimliğini ve dehasını kısmen açıklasa da, onun profesyonel ve dini kimliğini açıklamada yetersiz kaldığını söyleyebiliriz. Bunun için Freud’un çocukluk ve cinsellik vurgulu psikobiyografi metodunu değil, Erik Erikson’un gençlik ve *kimlik* vurgulu psikobiyografi yönteminden istifade edeceğiz. Onun klinik deneyimleri üzerine kurulu teorik görüşleri ışığında Leonardo’nun gençlik dönemini yeniden irdeleyeceğiz.

Leonardo’nun Kimlik Krizi

“Kimlik” ve “kimlik krizi” gibi kavramları psikoloji literatürüne ilk sokan kişi ünlü psikanalist Erik Erikson’dur. Ona göre çocuklukla yetişkin-

¹¹ Psikobiyografi hakkında daha fazla bilgi için bkz. *William Todd Schultz, Handbook of Psychobiography*, Oxford University Press, USA, 2005.

lik arasında bir geçiş dönemi olan ergenlik ve gençlik çağı bireylerin şahsi kimliklerini oluşturdukları oldukça gelgitli bir aşamadır.¹² Kişiler “kim olduklarını,” “nerden geldiklerini” ve “ne olmak istediklerini” bu süreçte düşünür ve cevap arar. Kimlik, cinsiyet gibi fiziki olgunlaşmayla belirginleşen bir olgu değildir. Bir ferдин kimliği bebeklik dönemiyle başlayan, ergenlik ve gençlik döneminde hızlanan ve sonraki yıllarda olgunlaşıp oturan, böylece uzun yıllara yayılan bir takım biyolojik, psikolojik ve sosyolojik süreçlerle şekillenmektedir. Erikson’a göre, kimlik gelişimi hayatın diğer evreleriyle ilintili olarak bütünsel bir süreç olmakla beraber, ergenlik ve gençlik çağı bu anlamda en önemli aşamadır. Yine Erikson’a göre, bireyler “kişisel aynılık ve tarihsel süreklilik” duygusunu kaybettiğinde “kimlik krizi” yaşarlar.¹³ Ergenlik çağında tecrübe edilen hem bensesel hem de zihinsel anılmada hızlı ve ani değişim, söz konusu bu "aynılık" ve devamlılık" duygusunun kaybolmasına sebep olur. Yeni bedenine alışması ve benimsemesi uzun zaman alan gençler, aynı zamanda zihinsel olarak ta somut düşünceden soyut düşünceye geçtiklerinden, kendi benlikleri ve toplumsal rolleri başta olmak üzere hemen her şeyi, aileyi, toplumsal değerleri, inançları ve geleneksel kabulleri sorgulamaya başlarlar. Böylece kaybedilen "aynılık" ve "devamlılık" duygusu sürekli yenilenen benlik imajıyla yeniden kazanılmaya çalışılır. Ama bu bazen hayat boyu sürecek arayışlar, keşifler, teslimiyetler, bağlılıklar, hayal kırıklıkları, deneme ve yanılmalarla dolu uzun ve zor bir süreçtir. Erikson'a göre, bu arayış ve kimlik oluşturma sürecini başarıyla atlatan gençlerin özellikle üç konuda muvaffak olması beklenir: 1) karşı cinsten biriyle uzun süreli duygusal ilişki kurabilmek, 2) bir kariyer seçimi ve kendini bu seçime adanabilmek, maddi ve manevi anlamda yatırım yapabilmek ve 3) bir ideolojiyi ya da bir inanç sistemini benimseyip tabi olmak.¹⁴

Erikson’un formüle ettiği bu kriterler çerçevesinde değerlendirdiğimizde Leonardo’nun bu üç konunun hemen üçünde de problemlili olduğu anlaşılmaktadır. Burada akla şu soru gelebilir; hızlı toplumsal değişimlerin ürettiği kimlik ve kimlik krizi gibi modern kavramlar 15. yüzyılda yaşayan birini anlamada ne derece geçerli olabilir? Öncelikle şunu belir-

12 Bkz. E. Erikson, *Identity and the Life Cycle*, Norton: New York, 1980, ss. 100-115.

13 E. Erikson, *Identity and the Life Cycle*, s. 109.

14 Bkz. Erikson, *Childhood and Society*, New York: Norton, 1950; Erik Erikson, *Youth: Fidelity and diversity*. In E. H. Erikson (Ed.), *The challenge of youth*. Garden City, NY: Doubleday/Anchor, 1965; E. Erikson, *The life cycle completed*. New York: Norton, 1982; Rolf E. Muss, *Theories of Adolescence*, New York: McGraw-Hill, 1996, ss. 53-55.

telim; insan gelişimi önemli bir oranda evrenseldir; hangi zaman ve coğrafi bölgede olursa olsun, insanlar bir anne ve babadan doğar, bebeklik, çocukluk, ergenlik ve gençlik dönemi geçirir ve yetişkin olur. Ama bu süreçlerin başarılı bir şekilde birbirini takip etmesinde biyolojik faktörlerle beraber tarihsel ve kültürel etkenlerin payı da yadsınmayacak kadar önemlidir. Dolayısıyla ortaçağ toplumlarında da bireylerin çocukluk, ergenlik ve gençlik dönemi geçirdiği muhakkaktır. Teknolojide, ulaşımda ve iletişimde baş döndürücü gelişmelerin ve hızlı değişimlerin gerçekleştiği günümüzün modern ve post-modern toplumlarında daha yoğun ve daha belirgin bir şekilde gördüğümüz kimlik krizi problemleri geçmişin yerleşik-geleneksel toplumlarında da münferit ve seyrek vakalar olarak zaman zaman karşımıza çıkmaktadır. Günümüzün toplumlarına göre daha yavaş değişen ve daha geleneksel ve yerleşik olan bu toplumlarda bu aşamaların daha az çalkantılı ve daha az problemleri bir şekilde atlatıldığı söylenebilir ama hiç problemsiz geçtiği söylenemez.

Ergenlik çağının (Adolescence) evrensel bir fenomen olup olmadığı bir yüzyıldan fazladır tartışılan en popüler bilimsel konulardan biridir. G. Stanly Hall'dan Jean Lovinger ve James Fowler gibi günümüzün etkili gelişim psikologlarına kadar bir çok teorisyen insan gelişim aşamalarının ve ergenlik çağının evrensel bir fenomen olup geçmişte ve günümüzdeki bütün toplumlar için geçerli olduğunu vurgulamaktadır.¹⁵

Toplumsal istikrarın sağlandığı ve geleneğin mutlak hâkim olduğu toplumlar normal şartlar altında idealize ettiği geleneksel insan tipini çok rahat üretir. Bu toplumlarda bazı roller (Ör. cinsiyet rolleri) ve beklentiler genellikle kesin çizgilerle belirlenmiştir. Mesela, gençlerin içinde yaşadığı toplumun dini, ahlaki ve siyasi değerlerini benimsemesi, bir meslek edinmesi, sonra evlenip yuva kurması beklenir, ve bu beklentiler genellikle de gerçekleşir. Ama geleneksel ya da modern, her toplumda zaman zaman çeşitli bireysel ya da çevresel sebeplerden dolayı bu geleneksel döngünün dışında kalan ya da dışına itilen bireyler her zaman olmuştur. İşte çalışmamızın konusu Leonardo bu istisnalardan biridir. Gayri meşru bir ilişki sonucu dünyaya gelen Leonardo daha hayatının başında bu geleneksel döngünün dışındaydı. Bu yüzden babasının soy ismini alamayan Leonardo gençliğinde de maruz kaldığı bir iftiradan dolayı hayatı boyunca bu geleneksel döngünün dışında kalacak ve öyle de ölecektir. Leonardo'nun ha-

¹⁵ Bu konunun daha detaylı tartışması için bkz. Kiell, N., *The Universal Experience of Adolescence*, New York, International University Press, 1964; karşıt görüşler için bkz. Fasick, F.A., on the "invention" of adolescence. *Journal of Early Adolescence*, 14, 1994, 6-23.

yatı ve geride bıraktığı çalışmalar çok açık bir şekilde onun, Erikson'un vurguladığı anlamda, hem romantik-cinsel bakımdan hem de mesleki ve ideolojik (inanç) bakımdan geleneksel beklentilerin ve kalıpların dışında kalıp "tutunamadığına" ve bu anlamda (o dönem için) istikrarlı bir kimlik oluşturamadığına işaret etmektedir.

Örneğin, Leonardo'nun cinsel kimliği tartışmalı bir mevzudur. Çizimlerdeki bazı cinsel temaları ve kayıtlara geçen bazı iddiaları¹⁶ ve dedikoduları dikkate alan bazı tarihçiler onun eşcinsel biri olduğunu iddia etmektedir. Leonardo'nun cinsel ilişkiden öğrendiği yönündeki kayıtlara dikkati çeken Freud da onun eşcinsel eğilimlere sahip olduğunu kabul etmekle beraber, bunun aktif bir eşcinsellik olmadığını not etmektedir.¹⁷ İlerde de değinileceği üzere, eşcinsellik bir iftira sonucu kimliğine yapışan bir leke olsa da, hayatı boyunca hiç evlenmeyen ve herhangi bir romantik ilişkisi olduğuna dair hiç bir kayıt bulunmayan Leonardo'nun bu yönü problemleri bir ayrıntı olup daima kafalarda soru işareti oluşturmaktadır.

Leonardo mesleki kimlik bakımından da ilginç biridir. Cinsel kimliğinde olduğu gibi, mesleki kimlik ve kişiliğinde de *belirsizlik*, *kararsızlık* ve *kaymalar* mevcuttur. Leonardo uzmanları genellikle onu başladığı işi bitiremeyen ve ilgi alanı sürekli değişen biri olarak not eder. Örneğin, ressam olarak tanıdığımız Leonardo, Milano düküne yazdığı mektupta kendisini askeri mühendis olarak tanıtır.¹⁸ Bunu bir ironi olarak değerlendiren sanat tarihçisi Kenneth Clark, onun bu tavrına anlam veremez.¹⁹ Bir başka sanat tarihçisi Osvald Siren de Milano Dükü *Ludovico il Moro*'nun Leonardo'ya bir ressam ya da "sanatkâr" olarak değil, alet yapan bir "zanaatkâr" ve mucit biri olarak muamele ettiğini kaydetmektedir.²⁰ Buna ek olarak, Leonardo'nun geriye bıraktığı eserleri istatistiksel olarak sınıflandırdığımızda onun bir sanatçıdan ziyade bir mühendis olduğunu söylemek mümkündür. Resmi yazılarda da sadece sanatçı olarak değil aynı zamanda mühendis olarak da zikredilmektedir.²¹ Örneğin, Sezar

16 Floransa resmi arşivlerinde Leonardo'nun 8 Nisan 1476 yılında eşcinsellikle suçlandığı ama delil yetersizliğinden dolayı berat ettiği kayıtları mevcuttur.

17 Freud, *Leonardo*, s. 21.

18 Kenneth Clark, *Leonardo Da Vinci: An Account of His Development as an Artist*. Penguin Books: Baltimore- Maryland, 1939, s. 45.

19 Clark, a.g.e., s. 46.

20 Osvald Siren, *Leonardo Da Vinci: the Artist and the Man*, Yale University Press, New Haven, 1916, s.57.

21 L. Reti, Leonardo da Vinci the Technologist: The Problem of Prime Movers. (*In Leonardo's Legacy an International Symposium*, Edited by C.D. O'Malley, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1969), s. 68.

Borgia Leonardo'dan en çok sevdiği mimar ve mühendis olarak bahsetmektedir, yine Fransız Kralı XII. Luis'de onu önce mühendis, sonra ressam olarak anmaktadır.²² Donald Sassoon bu konuda daha da ileri giderek, sanat tarihinde Michelangelo, Raphael, Picasso ve Rembrandt'in üretilen eser bakımından Leonardo'dan çok daha ileri bir konumda olduğunu söyleyerek onun ressamlık yönünün abartıldığını iddia etmekte ve Leonardo'nun daldan dala atlayan ama hiç bir yerde karar kılmayan biri olduğunu vurgulamaktadır.²³ Sassoon bu yargısında haklı olabilir; bize "her işe eli yatkın" ve çok yetenekli biri olarak tanıtılan Leonardo-her ne kadar söz konusu bu yeteneklere sahip olsa da- aslında mesleki kimlik açısından tutunamamış biridir. Leonardo birçok konuda yetenekli olmasına rağmen, onun ismiyle anılan bir icat ya da buluş mevcut değildir. Bu durum onun bu yeteneklerinden her hangi birine yatırım yaparak tutunamadığına, daldan dala atladığına işaret etmektedir.

İnanç ve ideoloji bakımından, yani toplum tarafından paylaşılan geleneksel, dini ve siyasi değerleri benimseme açısından da Leonardo yaşadığı dönem için oldukça *marjinal* bir tiptir. Yaşadığı krizin ve kimlik savrulmasının izlerini onun dini tutumunda da görmek mümkündür. Örneğin, Leonardo'nun hangi dine inandığı veya herhangi bir dine inanıp inanmadığı daima tartışma konusudur. Öldüğünde Hıristiyan adetlere göre defnedilen Leonardo'nun genellikle Hıristiyan olduğu düşünülmüştür. Ancak birçok sanat tarihçisi ve biyograf bunu kabul etmez. Onun Hıristiyan olmadığı ama bir tanrıya inandığı yönünde ki kanaatler daha yaygındır.²⁴ İtalya'da, Hıristiyan dünyasının merkezi olan bir bölgede, Hıristiyan kültür içerisinde doğup büyüme ama Hıristiyan olmamak oldukça manidar bir durumdur. Bu konunun detayını sonraki bölüme havale edip kısaca toparlayacak olursak, Erikson'un kuramı çerçevesinde değerlendirdiğimizde, Leonardo kimlik oluşturma sürecini başarıyla tamamlayamamış biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine Erikson'un ifadesiyle Leonardo'nun sürekli arayış içinde olup bir çeşit "kimlik krizi" ve psiko-sosyal "kimlik moratoryumu"²⁵ yaşayan biri olduğu anlaşılmaktadır.

22 Reti, *a.g.e.*, s.70.

23 D. Sassoon, *Becoming Mona Lisa: The Making of A Global Icon*. Harcourt, Inc. New York, 1986, s. 62.

24 E. McCurdy, *the Mind of Leonardo da Vinci* (Dover Publications Inc. Mineola, New York, 1925/2005); Freud, s. 73.

25 **Moratoryum** kavramı yine Erik Erikson'un psikoloji literatürüne soktuğu önemli konseptlerden biridir, "erteleme," "geciktirme" veya "öteleme" anlamına gelir. Erikson "kimlik ertelemesi" anlamında kullanır. Yani gençlerin özellikle mesleki ve ideolojik anlamda bir süre ka-

Genç Leonardo'nun Hayatını Değiştiren Olay ve Sonuçları

Gayri meşru bir ilişki sonucu köle ya da köylü bir anneden dünyaya gelen Leonardo, beş yaşına kadar annesi tarafından büyütülür. Daha sonra, tanınan bir “noter” olan babası Ser Piero, Leonardo’yu yanına alır. Çocuk Leonardo bundan sonraki hayatını Floransa’ya gidinceye kadar iki üvey anne ve 12 üvey kardeşin dışlayıcı bakışları arasında sürdürür. Leonardo 14 yaşına gelince babası onu Floransa’da ressam Andrea del Verrocchio’nun yanına çırak olarak verir. Yeteneği ve başarısıyla ustası Verrocchio’nun beğenisini kazanan genç Leonardo, mesleki hayatında istikrarlı adımlarla ilerlerken, 1476 yılında anonim bir eşcinsellik iftirasına maruz kalır.

Leonardo sonunda aklansa da, bu trajik olayın onun ruhunu derinden yaraladığını; gelişmekte olan kimliğinde, öz güveninde, erkeklik benliğinde, metanetinde ve mesleki şevk ve heyecanında kalıcı yara izleri bıraktığını görmek mümkündür. Onur ve gururunu inciten bu iftira,²⁶ genç Leonardo’yu hem cinsel kimlik, hem mesleki kimlik, hem de dini kimlik bakımından *savurarak*, onu akut bir kimlik krizine sürüklediğini söyleyebiliriz.

Kimlik gelişimi açısından düşünüldüğünde, bu iftiranın zamanı da oldukça manidardır. Leonardo 24 yaşındadır, henüz yetişkin biri değildir, başta Erik Erikson²⁷ olmak üzere birçok psikologun kimlik oluşumunda kritik bir dönem olarak vasıflandırdığı geçiş sürecindedir. Gençler bu kendilerini keşfetme ve kimlik oluşturma sürecinde bir dizi deneme-yanılma deneyimleri yaşar, içgüdülerine uyup düşüncesiz kararlar verip riskli davranışlarda bulunabilir ve sık sık karar değiştirebilirler. Bu dönemlerde gençlerin sağlıklı bir kimlik ve kişilik oluşturabilmeleri için yapıcı, anlayışlı, sabırlı, bol seçenekli ve teşvik edici bir çevreye ihtiyacı vardır.²⁸ Ne var ki, Leonardo böyle hassas bir dönemde bu iftirayla halkın önünde alenen küçük düşürülmüş, rezil edilmiş, hatta bazı tarihçilere göre hapsedilmişti.²⁹ Kısa- ca, genç “ressam” Leonardo’nun bütün itibarı yerle bir olmuştu.

rar vermeden (veya vermeden) deneme yanılma süreci yaşamasıdır. Bu kavram aynı zamanda bir çeşit “**Bohem**” hayat tarzını da ima etmektedir.

26 Bkz. A. Vallentin, *Leonardo da Vinci: The Tragic Pursuit of Perfection*, Viking Press, New York, 1938.

27 Bkz. Erik Erikson, *Childhood and Society*, New York: Norton, 2nd ed., 1963.

28 Erik Erikson, *Identity and the Life cycle, Psychological Issues*, Monograph 1, No.1, New York: International Universities Press, 1959, s.89.

29 A. Vallentin, *Leonardo da Vinci: the Tragic Pursuit of Perfection*, s. 197.

Leonardo'nun bu süreçte yaşadığı ızdırabı hissetmemiz mümkün değil ama bilmemiz ve anlamamız için yeterince delil var. Yazdığı mektuplar ve tuttuğu özel notlar, derin bir yalnızlık yaşayan Leonardo'nun intikam duyguları taşıdığına ve bir kaçış ve arayış psikolojisine girerek, kendini yeniden inşa etme çabasında olduğuna işaret etmektedir.³⁰ Onun yaşadığı bu trajedinin en bariz belirtilerini ilk olarak mesleki hayatında görmek mümkündür; Leonardo'nun ilgi alanında ani bir değişim gözümüze çarpıyor. Floransa'da itibarını yitiren Leonardo çaresizlik içinde çevredeki yöneticilere mektuplar yazmakta ve onlardan iş istemektedir. Leonardo bu mektuplarda ressam kimliğini ön plana çıkarmamaya özen göstererek, daha önce de işaret ettiğimiz gibi, kendini mühendis, mimar, şehir planlamacısı vesaire olarak tanıtmakta ve tabiri yerindeyse, “ne iş olsa yaparım” demek istemektedir.³¹

Leonardo'nun bu tutumu sadece iş bulma şansını artırma stratejisi olamaz. Onun bu arayışlarının arkasında aynı zamanda “sanatçı” kimliği ve o kimliğe bulaşmış olan iftirayı saklama güdüsü olduğu da anlaşılmaktadır; Genç Leonardo sanki o kimlik ve çağrışımlarından kaçıp kurtulmak ve yepyeni bir kimlik inşa etme arzusunda. Leonardo mecbur kalmadıkça eline fırça dahi almak istememekte, hatta çizdiği resimleri sanki kerhen yapmaktadır.³² Bu denli yetenekli bir ressamın şaşkırtacak şekilde az tablosunun oluşunu ve başladığı birçok resim projesini bitiremeyişi başka nasıl açıklanabilir ki? Kısacası, bu talihsiz olayla birlikte ressamlıktan soğuyan Leonardo başka alanlara yönelir ve dehasını bu alanlarda sergiler. İşte bilinen meşhur “on parmağında on marifet” (*jack of all trades*) Leonardo böyle ortaya çıkar. Erikson'un deyişiyle bu trajedi/kriz Leonardo için bir çeşit *creative curse*³³ işlevi görür, bir anlamda *yaratıcı hüner* dönüşür.³⁴ Ama yine de geriye bıraktığı eserler ve çalışmaları dikkate alındığında, resim dışındaki diğer alanlara da yeterince yoğunlaşmış bir Newton ya da Galileo gibi önemli bir keşif veya buluşa imza atamayan³⁵

30 Bkz. Lorenzo Matteoli, “Leonardo Da Vinci” *Four Lecture on Leonardo Da Vinci*, University of Western Australia Extension January 2005, <http://members.iinet.net.au/~matteoli/html/Articles/Leonardo4.html> (15 Kasım, 2007)

31 Clark, s. 47.

32 A. Vallentin, *Leonardo da Vinci: the Tragic Pursuit of Perfection*, s. 201.

33 *Creative curse* Erik Erikson'un sık sık kullandığı bir kavramdır. Türkçe tam karşılığının bulunması zor olan bu mefhum, “başta gelen bir musibetin sonunda kişi için hayırlı sonuçlar doğurmasını” ifade eder.

34 Bkz. Erikson, *Young man Luther*, New York: Norton, 1962; Gandhi's truth, New York: Norton, 1969.

35 Sassoon, s. 64.

Leonardo'nun tipik bir psiko-sosyal *moratoryum* durumu yaşadığını söyleyebiliriz.

Heretik Leonardo

Leonardo'nun hayatıyla alakalı dikkate değer diğer bir boyut da onun dini kimliği ve dini görüşleri olduğunu daha önce belirtmiştik. Onun hayatını kaleme alan ilk yazar Vasari, Leonardo'nun herhangi bir dine tabi olmadığını, *heretik* bir zihniyete sahip olduğunu not eder.³⁶ Bu konu üzerine özellikle eğilen Edward McCurdy, Leonardo'nun din konusunda sessiz kalmayı tercih ettiğini dolayısıyla onun inanıp inanmadığı konusunda bir sonuca ulaşmanın zor olduğunu not eder. Bununla beraber, McCurdy onun "Reform" ruhuna sahip biri olduğunu düşünür.³⁷ Ancak, Leonardo uzmanlarından Robert Payne³⁸ gibi bir kaç kişi hariç, hemen hepsi Vasariyle aynı kanaattedir. Mesela, Freud Leonardo'nun Hıristiyanlıktan uzaklaşması meselesine özellikle eğilir ve hatta din hakkında ileri sürdüğü önemli teorilerinden birini, yani tanrı tasavvurunun ebeveyn projeksiyonu olduğu tezini bu bağlamda dile getirir.³⁹ Freud bu tasavvurun gençlerdeki baba otoritesinin zayıflamasıyla kaybolacağını ileri sürer ve Leonardo'nun dogmatik din den uzaklaşmasını bu çerçevede açıklar.⁴⁰ Ama kanaatimce Freud'un bu açıklaması tek başına yetersizdir. Leonardo'nun dine yaklaşımında ekstra dinamikler olmalı. Çünkü günümüzün modern toplumlarında dahi insanların büyük çoğunluğu anne-babasının mensup olduğu dine hayatı boyunca mensup olmaya devam eder. Kaldı ki Orta Çağın geleneksel toplumlarında bu mensubiyet daha sıkı ve sağlamdır. Öte taraftan, yine Leonardo'nun yaşadığı zaman dilimi çerçevesinde düşündüğümüzde, onun Hıristiyanlığı reddedişine veya başka bir ifadeyle, heretik olduğuna dair ortaya atılan iddialara benzer yakıştırmalar, o zamanda yaşayan Leonardo benzeri diğer kişiler hakkında ileri sürülmemiştir. Mesela bir Boticelli ya da Michelangelo için benzer dedikodular söz konusu değildir. Dolayısıyla, Leonardo'yu içinde doğup büyüdüğü kültürel, özellikle de dini değerlere karşı yabancılaştıran başka ekstra sebep ya da sebepler olmalı. Burada Leonardo'ya özel, onun yaşadıklarıyla alakalı bir durum söz konusu olduğu kanaatindeyim,

36 G. Vasari *Lives of the Most Excellent Painters, Sculptors, and Architects*, Oxford University Press, USA, 1998.

37 E. McCurdy, *The Mind of Leonardo da Vinci*, Dover Publications Inc. Mineola, New York, 1925/2005.

38 R. Payne, *Leonardo* (Doubleday & Company, Inc., Garden City, New York, 1978)

39 Freud, s.73.

40 Freud, s.73.

bu da onun uğradığı iftiradır. Öyle anlaşılıyor ki, uğradığı bu iftira Leonardo'yu dini açıdan da *marjinalleştirmiş*, onu geleneksel olan her şeyi topyekûn reddetmeye sürüklemiştir.

Leonardo'nun içine düştüğü bu kaçış ve arayış psikolojisi sadece sanatçı kimliğinden kaçıp başka alanlara ilgi duyma meselesi değil, daha derin ve daha kapsamlı bir haleti ruhiyedir, başka bir ifadeyle, varoluşsal bir ızdıraptır. Leonardo sadece sanattan kaçmıyor, o dönemde ki yazışmalarını ve notlarını gözden geçirdiğimizde, onun yalnızlığa itildiği Floransa ve Floransalılardan da uzaklaşmak istediğini ve çaresizce çıkış yolları aradığını görüyoruz. Örneğin, arkadaşı Bernardo di Simone Cortigani'ye yazdığı bir mektupta sevdiği herkesin onu yalnız bıraktığından yakınarak ne kadar çaresiz bir duruma düştüğünü anlatmaktadır.⁴¹ Başka bir mektubunda da birçok insanın kılıç yarasıyla değil dil yarasıyla öldüğünü yazmaktadır.⁴² Bu mektupları ve kişisel notlarını analiz eden Antonia Vallentin, meşum dedikodu ve iddialar üzerine kahrolan çaresiz Leonardo'nun bir ara meyve ağaçlarına zehir serpererek Floransalılardan intikam alma planları yapacak kadar öfke nöbetleri geçirdiğini not eder.⁴³ Vallentin'e göre Leonardo her şeyden, insanlardan hayvanlardan, dünyevi olan her şeyden nefret eder hale gelmişti.⁴⁴ Leonardo bütün itibarını kaybetmiş, ıssız ve işsiz kalmıştı. Floransa'yı idare eden *Medici* ailesi dedikodulardan dolayı onu sevmiyor, iş konusunda özellikle rakiplerini ona tercih ediyordu. Örneğin *Sistine Chapel*'i süslemesi için Botticelli, Signorelli ve Ghirlandaio'yu Roma'ya gönderen Lorenzo, Leonardo'yu özellikle *dışladığı* bilinmektedir.⁴⁵ Yeteneğinin takdir görmemesi bir tarafa, bu denli iftira, hakaret ve dışlanmaya maruz kalan genç bir delikanlının haleti ruhiyesi nasıl olur? Nasıl bir duygusal girdaba girer? Ruh sağlığını korumak için ne yapabilir?

Negatif Kimlik

Erikson bu haleti ruhiyeye sahip gençlerin yapacakları tercihlerden birinin *negatif kimliğe* sığınma olduğunu söyler. Ona göre, *negatif kimlik* içinde yaşadığımız toplumun bize bizi “ötekinden” ayıran fark olarak algılamamızı öğrettiği cinsiyet, ırk, sınıfsal ve dinsel normlara aykırı, is-

41 Vallentin, s. 38.

42 Vallentin, s. 37.

43 Vallentin, 36.

44 Vallentin, 38.

45 Lorenzo Matteoli, “Leonardo Da Vinci” *Four Lecture on Leonardo Da Vinci*, University of Western Australia Extension January 2005, <http://members.iinet.net.au/~matteoli/html/Articles/Leonardo4.html> (15 Kasım, 2007)

tenmeyen ve üzerinde uzlaşılmaz vasıfların oluşturduğu yabancı kimliktir. ⁴⁶ Başka bir ifadeyle, *negatif kimlik* toplumsal normlar çerçevesinde horlanan, istenmeyen, dışlanan ve tehdit olarak görülen “ötekidir.” Hepimiz gerek birey, gerek grup olarak bu hoş olmayan özellikleri altında kendi içimizde de taşırız, ama hep “ötekine” yansıtırız. İşte Leonardo’nun yaşadığı türden kriz anlarında bazılarımız bu negatif unsurlara sığınırız. Erikson çok beliş bir ifadeyle sanki Leonardo’yu kast edeceğesine, şu uyarıda bulunur: “ ...Eğer bir genç ufak tefek hatalarından dolayı dışlanırsa, bu durum onda özel bir öfkeye sebep olur ve bu basit kusurları olan kişi sonunda ciddi bir suçluya dönüşebilir” ⁴⁷ (vurgu bana aittir). Erikson bu uyarısını iki manidar vakayı da naklederek örnekendirir: Amerika’da çok başarılı bir şovmenin kızı evden kaçar, bir süre sonra Güney şehirlerinin birinde bir zenci mahallesinde fahişelik yaparken yakalanır; yine Güney’de ünlü bir zenci vaizin kızı Chicago’da uyuşturucu bağımlıları arasında bulunur.⁴⁸

Toplumdan dışlanıp yalnızlığa itilen, çaresizlikler içinde ızdırap çeken genç Leonardo’nun yukarıdaki iki örnekten pek fazla farkı yoktur. Çaresizlik, öfke ve intikam duyguları içinde kıvranan Leonardo da *negatif kimliğe* sığınacaktır. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, bir kaçış ve bir arayış psikolojisi içerisinde olan Leonardo, sonunda dehasına yakışır bir çözüm bulur: Doğuya gitmek. Jean P. Richter’in Leonardo’nun notlarına dayanarak ileri sürdüğü iddiaya göre⁴⁹, bir kaç yıl süren utanç, yalnızlık ve ızdırapdan sonra Leonardo bir anlamda Hıristiyan âleminin “ötekisi” olan İslam âlemine sığınır. Böylece hem onu takdir etmeyip dışlayan dünyadan, hem de kendisini gölge gibi takip eden utançtan uzaklaşacak olan genç Leonardo, aynı zamanda kendi toplumunun horlayıp düşman gördüğü guruba dâhil olmakla, hatta onların dinini (İslam) seçmekle, kendisine iftira atıp dışlayanları cezalandırıp intikamını alacaktır.⁵⁰

46 E. Erikson, *Identity and the Life Cycle*, Norton: New York, 1980, s. 139.

47 Erikson, E.H. (1970). “Identity crisis” in perspective (In E.H. Erikson, Life history and the historical moment, New York: Norton, 1975), ss. 18-22.

48 E. Erikson, *Identity and the Life Cycle*, Norton: New York, 1980, s.142.

49 Bkz. Jean Paul Richter, *The Notebooks of Leonardo da Vinci: Compiled and Edited from the Original Manuscripts*, Volume 2. New York: Dover Publication, Inc., 1976, s. 388.

50 Günümüzde Amerika’da Hıristiyan olarak doğup büyümüş birçok zenci mahkûmun hapishanelerde İslam dinine girmesinin arkasında benzer bir negatif kimlik dinamiğinin varlığını söylemek mümkündür. Daha ilginç, Leonardo’nun durumuyla şaşırtıcı benzerliğe sahip bir olay yakın bir geçmişte ünlü pop star Michael Jackson’un başına geldi. Yardım ettiği kimsesiz çocukları taciz ediyor iftirasıyla bütün itibarını kaybeden Jackson, çareyi Dubai’ye taşınmakta bulmuş, hatta İslam dinine girmeyi düşündüğü medyada yayılmıştı.

Leonardo'nun Suriye Defterdarına Mektubu

Makalenin başında işaret ettiğimiz gibi Leonardo'nun İslam âlemine yolculuğu, Memluk Sultanı Kait Bey'in hizmetinde mühendis ve mimar olarak çalıştığı ve İslam dinine girdiği hususu 1880 li yıllarda, Leonardo'nun el yazmalarını toparlayıp İtalyancaya, Almancaya ve İngilizceye aktaran Fransız araştırmacı Dr. Jean Paul Richter tarafından ortaya atılmıştır. Richter'in iddiası Leonardo'nun kendi el yazması olduğuna şüphe olmayan⁵¹ bir mektup müsveddesine dayanmaktadır.⁵² Zamanın Suriye Defterdarına hitaben yazılmış bu mektup, daha çok İslami usullere göre hazırlanmış bir rapor taslağı niteliği taşımaktadır. Leonardo mektupta kendini *Toros* dağlarına bir takım imar işleri için gönderilmiş bir mühendis ve mimar olarak sunmakta ve bölgede gerçekleşen bir deprem felaketini rapor etmektedir. Richter, Leonardo'nun iftiraya uğradığı yılı takiben Milano'ya yerleşmeden evvel bir kaç yıl ortadan kaybolduğunu ve bu sürede nerede olduğuna dair herhangi bir kaydın bulunmadığı gerçeğini bu mektupla birleştirerek, böylece onun Doğu'ya gittiğini Memluk sultanı için çalıştığını iddia eder.

Richter'in bu tezi Batıda kabul görmemiş ve çok sert eleştirilere maruz kalmıştır. Dolayısıyla, günümüz Leonardo literatüründe bu mektubun kendisine rastlamak neredeyse mümkün olmadığı gibi referans dahi verilmemektedir. Hatta mektubun kendisi Richter'in hazırladığı orijinal eserin (*The Notebooks of Leonardo da Vinci*) sonraki baskılarında lüzumsuz bir ayrıntı diye sadeleştirme adına kademeli olarak çıkartılmıştır⁵³. Her ne kadar çoğu Leonardo uzmanı bu tezi kabul etmeyip, söz konusu mektubu ya görmezlikten gelip ya da fantezi ürünü diye ciddiye almasa da, başta Edward McCurdy⁵⁴ olmak üzere, George B. Rose,⁵⁵ ve Rachel Annad Taylor⁵⁶ gibi bazı uzmanlara göre *Leonardo'nun Doğu'ya seyahati inkar edilemez bir hakikattir*. Örneğin, bu seyahatin ispatlanamasa (?) da çok mantıklı olduğunu ifade eden George B. Rose, Leonardo'nun dini hafife alan bir deist olduğunu

51 Richter, s. 381.

52 Mektubun orijinali, İtalyanca ve İngilizcesi için bkz., Jean Paul Richter, *The Notebooks of Leonardo da Vinci: Compiled and Edited from the Original Manuscripts* (Volume 2. New York: Dover Publication, Inc., 1976), s. 388

53 Bkz. Carlo Pedretti, *The Literary Works of Leonardo da Vinci*, (Vol.2, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1977), s. 293.

54 Bk. Edward McCurdy, s. 254

55 Bk. George B. Rose, *The world's leading painters: Leonardo da Vinci, Raphael, Titian, Rubens, Velasquez and Rembrandt*, Henry Holt and Company, New York, 1912, p. 23; Bkz. E-book: <http://www.archive.org/details/cu31924008738332>

56 Bk. Rachel Annad Taylor *Leonardo the Florentine: A Study in Personality* (Paperback) Kiefer Press 1928 /Kessinger Publishing, LLC (April 7, 2003)

ve dolayısıyla İslam dinine sempati duyup ona tabi olabileceğini yorumuna eklemektedir.⁵⁷ Rachel Annad Taylor da Richter'in tezini mantıklı bulan az sayıda tarihçilerden biridir. Taylor biraz daha ileri giderek, bu tezi destekler mahiyette, Leonardo'nun mimari tarzının oryantal bir hava taşıdığını ve Leonardo'nun "soğuk, katı ve görkemli huyunun Allah kadercisi (?) Müslümanların (*fatalists of Allah*) mizacından farklı olmadığını"⁵⁸ söyler. Bütün bu deliller (Leonardo'nun kronolojisinde 2 yıllık bir kopukluğun, Defterdara yazdığı mektup, Richter, McCurdy, Rose ve Taylor'in yorumları) Leonardo'nun Memluk Sultanı Kait Bey hizmetinde çalışmış olabileceğini nerdeyse kesin derecesinde güçlendirmektedir. Ama onun Memluk Sultanı hizmetinde çalışması Müslüman olduğu anlamına gelir mi?

Bazı tarihi ve mantiki gerçekleri dikkate aldığımızda, her ne kadar bir önceki kadar güçlü olmasa da, bu sonucu da çıkarmak mümkündür: Bu realitelerin ilki tezi ileri süren Jean Paul Richter'in profesyonel ehliyetidir (credentials). Onun gibi itibarını yaptığı Leonardo çalışmasıyla elde etmiş birinin böyle bir iddiada bulunması konunun ciddiyetini güçlendirmektedir. Dünya Leonardo'nun not defterini (ki büyük bir bölümünün maalesef yok olduğuna inanılmaktadır) Richter'in yaptığı inceleme ve tercüme sayesinde bilmektedir. Ayrıca Richter'in bu tezi ileri sürmesinde bilimsel motivasyon haricinde başka bir amacı olamaz, hatta tam tersine bu tez onun kariyerine zarar bile vermiş olabilir. Öte taraftan, onun tezini kabul etmeyenler onun kadar Leonardo'yu tanımadıkları gibi, Leonardo hakkındaki mevcut bilgileri de Richter'in çalışmasından edinmektedirler. Kısaca, Richter sıradan biri değil, akademik yetkinliği ve itibarı tasdik edilmiş biridir. O bu tezi Leonardo'nun hayatını ve notlarını derinlemesine incelemiş biri olarak ileri sürüyor. Leonardo'nun hayatını bir bütün olarak en ince detayına kadar inceleyen biri bu kanaate ulaşıyorsa bunda bir hakikat payı olmalıdır.

İkinci realite söz konusu mektubun üslubu ve içeriğidir. Leonardo'nun bu mektup tarzı raporunda İslami bir *üslup* kullandığı anlaşılmaktadır. Mesela, Leonardo raporuna İslam dünyasında yaygın usul olan "*Hamdele ve Salvele*" ile başlıyor.⁵⁹Raporun ilerleyen bölümlerinde de bazı Kur'an ayetlerini (*zilzal* suresini) referans olarak göstermektedir.⁶⁰

Üçüncü realite Leonardo'nun Hıristiyanlık hakkındaki görüşleridir. Leonardo'nun Hıristiyanlığa dair eleştirel ifadeleri dikkate şayan İslami bir

57 George B. Rose, s. 23.

58 Rachel Annad Taylor, s. 551.

59 Richter, a.g.e., s. 388.

60 Richter, a.g.e., s.389.

üslup taşıyor. Örneğin azizlerin *resimlerine* yapılan ibadeti ve günah çıkarma (*confession*) konusunu eleştirirken Leonardo şu ifadeleri kullanır:

İnsanlar kendini duymayan insanlarla konuşuyor; onların gözü açık ama göremezler; insanlar onlarla konuşur ama o (azizler) onlara cevap veremezler; kulağı olan birinden başışlanma isterler ama o işitmez; görmeyen bu azizler için mum yakarlar... Bin yıldır ölü olan birinden yaşayanlar için medet beklenir... Mutsuz kadınlar (kiliseye) gidip en gizli arzularını, sırlarını ve utanç verici ayıplarını kendi rızalarıyla erkeklere ifşa eder...⁶¹

Bu ifadeler putperestlikle mücadele eden ve kendini özellikle bu noktada Hıristiyanlıktan ayıran İslam dini inançlarıyla manidar bir şekilde örtüşmektedir.

Son realite Da Vinci Şifresi tartışmaları bağlamında ortaya çıkan bazı tarihi ayrıntılardır. Bu ayrıntıların bazıları bir asırdan daha fazla bir zaman önce bu tezi ortaya atan Richter'in haklı olabileceğine işaret etmektedir. Örneğin, Tapınak Şövalyeleri ve Leonardo ilişkisi üzerine Robert M. Price tarafından yazılan *The Da Vinci Fraud* başlıklı bir çalışma, Tapınak Şövalyelerinin gnostik bir tarikat olmadığını ve bu tarikat mensuplarının adına Babhomet dedikleri keçi başlı bir şeytan heykeline tapmakla suçlandığını ifade etmektedir. Ancak bu çalışmaya göre, Babhomet kelimesi eski Fransızcada "Mahomet" veya "Muhammad" olarak telaffuz edilen bir kavramdır.⁶² Dolayısıyla, Robert M. Price'e göre, Tapınak Şövalyelerinin suçlanmasında ortaya atılan iddia gnostisizmi değil, Fransızların İslam hakkındaki inançlarını yansıtmaktadır.

Yine bu çerçevede, Hıristiyan tarihi üzerine çalışmalarında ünlü Lynn Picknett ve Clive Prince adlı tarihçiler birlikte hazırladıkları *The Sion Revelation* adlı son çalışmalarında, Leonardo'nun tablolarından ve *Da Vinci Şifresi*'ndeki iddialardan hareketle, onun Vaftizci Yahya'nın gerçek Mesih olduğuna inanan, adına *Mandeanism* (Nasranî, Sabii) denen bir mezhebin mensubu olduğunu ileri sürmektedirler. Ancak Orta Doğu kökenli olup, özellikle Suriye, Irak ve Anadolu'da (*Asia Minor*) mensupları bulunan bu mezhebin o zaman Avrupa'da bilinmediğini ve Leonardo'nun bu mezheple ilgili bilgileri on beşinci yüzyılda nasıl elde ettiğini bilemediklerini hayretler içerisinde ifade etmektedirler.⁶³ Belli ki, bu yazarlar ve araştırmacılar Richter'in ileri sürdü-

61 McCurdy, s. 224

62 Bkz. Peter Partner, *The Murdered Magicians: The Templars and Their Myth*, New York: Oxford University Press, 1982, ss. 103, 135, 140, 146, 161-63.

63 Bkz. Picknett & Prince, *The Sion Revelation: The Truth About the Guardians of Christ's Sacred Bloodline*, Simon & Schuster Inc., New York, 2006, s. 30.

ğü bu tezden haberdar değillerdi⁶⁴, eğer biliyor olsalardı, kendilerinin ileri sürdüğü tezler için çok önemli bir delil elde etmiş olurlardı.

Bu gerçekler ışığında Leonardo'nun Müslüman olmuş olabileceği sonucuna ulaşmak mümkündür. En azından bu çok kuvvetli bir olasılıktır. Ama bu anlamada kesin bir yargıya varmak bu çalışmanın temel amacı değildir. Amaç söz konusu problemi yeni deliller ışığında, yeni yöntemlerle, yeniden irdelemek ve aydınlatmaktır.

Sonuç

Sonuç olarak, birbirinden kopuk olarak değerlendirilen bütün bu ayrıntıları genç Leonardo'nun Floransa'da uğradığı iftira, akabinde takip eden toplumsal dışlanma, onun cinsel, mesleki ve dini kimliğindeki kaymalar (*shifts*) ile birlikte ele aldığımızda, bir başka ifadeyle, bu ayrıntıların parçalı bulmaca (yapboz) gibi *psikobiyoğrafik* bir espri içerisinde bir araya getirdiğimizde, ortaya bilinenin dışında çok farklı bir Leonardo "portresi" çıkıyor. Bu "portrede" gözüken Leonardo bilinenden oldukça farklı trajik bir karakterdir; iftiraya uğramış, dışlanmış ve marjinalleştirilmiş yetenekli bir gençtir. Hayata, mesleğe ve dünyaya dair konularda kafası karışıktır. İşsiz, ıssız ve küskündür. Çaresiz ve kızgındır. Adeta Floransa ve Floransa isminin ifade ettiği her şeyden nefret etmektedir. Kendisini görmezlikten gelen bu şehir ve yaşadığı *değerlere* karşı yabancılaşmıştır. Akıldan zaman zaman intikam planları geçirecek kadar uçlardadır. Öyle ki, ürkütülmüş bu genç yeteneğe Floransa sınırları dışında her yer vatan, ressamlık dışında her uğraş meslek, Hıristiyanlık dışında her inanç anlamlı gözükmektedir. Genç Leonardo tutunacak dal aramakta ama tutunamamaktadır. Bu arayış onu Toros Dağlarına kadar götürecektir.

Yaptığımız psikobiyoğrafik inceleme Leonardo'nun Suriye Defterdarına hitaben yazdığı mektup ve Doğuya seyahati Leonardo'nun o dönemdeki yaşadıklarıyla paralellik arz ettiğini ve birbirini tamamladıklarını göstermektedir. Dolayısıyla, Sigmund Freud'un "fantezi" değerlendirmesi tutarsızdır; *bazen bir puro sadece bir purodur!* Bu mektup ve içeriği bir fantezi değil bir hakikattir. Ancak, Memluk Sultanı Kait Beyin hizmetinde çalışan Leonardo'nun bu vesileyle İslam ve İslam kültürüyle tanışsa da, klasik anlamda din değiştirmiş birisi olduğunu düşünmemiz biraz zorlama olur. Çünkü kendisi zaten dine mesafeli biridir.⁶⁵ Din üzerinden prob-

64 Bu ironik durum aynı zamanda Richter'in ileri sürdüğü tezinin ne denli başarılı bir şekilde Leonardo literatüründen çıkarıldığının güzel bir göstergesidir.

65 Bkz. George B. Rose, *The world's leading painters: Leonardo da Vinci, Raphael, Titian, Rubens,*

lem yaşayan yahut dini hakikat peşinde koşan biri değil Leonardo. Din onu ikincil veya üçüncül derecede ilgilendirmektedir. Ayrıca Leonardo'nun sonraki hayatında İslam dinine *fikri* yatkınlık dışında bu bağlamda anlamlı başka bir unsur göremiyoruz. Ancak, büyük ihtimalle yaşadığı iftiradan dolayı, onun Hıristiyan inancıyla bir problemi olduğu aşikârdır. İşte bu bağlamda, İslam dini bir negatif kimlik unsuru olarak, yani bir "öteki" olarak Leonardo'nun ilgisini çekmiş olabilir ki Leonardo'nun tutumunda da en azından bu sempatik tavır gözükmektedir. Kısmen dindar Hıristiyanlar tarafından dışlanan Leonardo'nun içinde bulunduğu küskün haleti ruhiyenin de etkisiyle, sırf Hıristiyanlığa alternatif bir inanç olduğu için İslam dinine girmiş veya en azından sempati duymuş ve İslami öğretilerden etkilenmiş olabilir. Hatta Da Vinci Code tartışmalarında ortaya çıkan ayrıntıları da dikkate alırsak, Leonardo'nun İslam coğrafyasında (O dönem Memluk sultanlığı idaresinde olan Suriye, Hatay, Tarsus, Mersin bölgesi) o zaman mevcut olan Nasranî ve Sabii gibi bazı mezheplerden de etkilenmiş olabileceği mümkündür.

Kısaca özetlersek, Leonardo'nun hangi dini inanç üzerine öldüğü hala gizemini korusa da, Hıristiyan olarak ölmediği uzmanların paylaştığı yaygın bir kanattır. Ömrü boyunca bir "bohem" hayat tarzı sürdürdüğünü söyleyebileceğimiz Leonardo'nun gençlik yıllarında başka coğrafyalarda başka inançlarla muhatap olduğu ve bu inançlara sempati duymuş olabileceği büyük bir ihtimal dâhilindedir. Bu ihtimaller içerisinde en güçlü olanı ama en az bilineni onun Müslümanlığı konusudur. Yaklaşık 120 yıl önce J. P. Richter tarafından gündeme getirilen bu tartışmalı konu da, yeni gelişmeler ve yeni bakış açılarıyla bugün daha da netleşmiştir. Bu çalışmada Richter'in ileri sürdüğü bu tezi *psikobiyoğrafik* bir yöntemle tekrar değerlendirdik. Tarihi ayrıntıları anlamlı bir şekilde birleştirebildiğimiz bu yöntem bize Richter'in iddiasının tutarlı olduğunu gösteriyor. Aynı zamanda bu sonuç sosyal bilimlerde bazı problemlerin disiplinler arası bir anlayışla, mesela bir "tarih" problemin, yerine göre psikolojik bir yaklaşımla çözüme kavuşabileceğini veya en azından daha net anlaşılabilirliğini göstermektedir.

Velasquez and Rembrandt, Henry Holt and Company, New York, 1912, s. 23. (<http://www.archive.org/details/cu31924008738332>)

66 Bu tutumdan maksat Leonardo'nun mektubuna "Hamdele-Salvele" ile başlaması, Hz. Muhammed hakkında "yeni peygamber" diye bahsetmesi (ki Batılılar genellikle peygamber ifadesini kullanmaz, ismiyle hitap eder) ve depresyon konusunu anlatırken Kur'an ayetlerine atf yapmasıdır.